

Володимир БУДА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Україна, Тернопіль) oksana_werbowetska@ukr.net*

**ОБРАЗНО-ОЦІННІ ВЛАСТИВОСТІ
НАРОДНОЇ ПІСНІ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ
ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XX СТОЛІТТЯ ПРО ДОБУ КОЗАЦТВА**

У статті на прикладі кількох історичних романів показано, як народна пісня у художніх текстах творить образну оцінність. Зауважено, що пісенний фольклор поглиблює сприйняття окремих образів, викликає асоціації. Підкреслено, що пісні в мові аналізованих творів доповнюють лексико-семантичні, фразеологічні образні фігури, увиразнюють стилістику історичних романів.

Зазначено, що мова пісенного фольклору є одним із джерел формування літературної мови, поезика фольклору значною мірою визначає національний компонент літературної мови. Досліджено вплив співаного фольклору на творення метафоричних образів, глибоких алегорій, показано його властивість увиразнювати стилістику художньої історичної прози.

Ключові слова: національний компонент, образна оцінність, асоціація, метафоричний контекст, символ.

Лит. 7.

Volodymyr BUDA,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of General Linguistics and Slavic languages Volodymyr Hnatiuk
Ternopil National Pedagogical University
(Ukraine, Ternopol) oksana_werbowetska@ukr.net*

**FIGURATIVELY- EVALUATIVE PROPERTIES OF
A FOLK SONG IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN
HISTORICAL NOVELS ABOUT THE COSSACK ERA
of the second half of the XX century**

In the article on examples of several historical novels how the folk song created figurative evaluation in texts is shown. It is indicated, that folklore songs deepen perception of separate images, cause associations. It is underlined, that songs in the language of works complement lexical semantic, phraseological figurative pieces and emphasize stylistic of historical novels.

It is marked, that language of song folklore is one of the streams which forms literary language. The influence of song folklore on creation the allegoric images is investigated, its property to make stylistic of literary historical prose more expressive is shown.

Key words: national component, figurative evaluation, association, metaphorical context, symbol.

Ref. 7.

Владимир БУДА,

кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и славянских языков Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка (Украина, Тернополь) oksana_werbowetska@ukr.net

ОБРАЗНО-ОЦЕНОЧНЫЕ СВОЙСТВА НАРОДНОЙ ПЕСНИ В ЯЗЫКЕ УКРАИНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНОВ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА О ПЕРИОДЕ КОЗАЧЕСТВА

В статье на примере нескольких исторических романов показано, как народная песня в художественных текстах создает образную оценочность. Замечено, что песенный фольклор углубляет восприятие отдельных образов, вызывает ассоциации. Подчеркнуто, что песни в языке анализируемых произведений дополняют лексико-семантические, фразеологические образные фигуры, подчеркивают стилистику исторических романов.

Отмечено, что речь песенного фольклора является одним из источников формирования литературного языка, поэтика фольклора в значительной мере определяет национальный компонент литературного языка. Исследовано влияние песенного фольклора на создание метафорических образов, глубоких аллегорий, показано его свойство подчеркивать стилистику художественной исторической прозы.

Ключевые слова: национальный компонент, образная оценочность, ассоциация, метафорический контекст, символ.

Лит. 7.

Постановка проблеми. Мова пісенного фольклору є одним із джерел формування літературної мови. Адже буденні явища та події людського життя, які повторюються з покоління в покоління, у зразках словесної народної творчості стають символами. Саме поетика фольклору у значній мірі визначає національний компонент літературної мови [4, 1].

Помітний вплив народна пісня має й на актуалізацію образної оцінності в текстах сучасних історичних романів про добу козацтва.

Світлана Єрмоленко стверджує, що пісенний фольклор завжди виступав необхідним конструктивним складником художньої історичної прози [1, 215]. Отже, предметом нашого дослідження є тексти народних пісень у мові історичних романів про козацтво як засіб творення асоціативності, налаштування на високий епічний стиль.

До цієї проблеми ще у середині ХХ століття зверталася Л. Г. Скрипник, яка вважала, що, включаючи в мову своїх героїв лаконічні і дотепні римовані рядки історичних пісень, письменник наближає читача до тих часів, коли були складені ці пісні [7, 50-53]. Чинники пісенності в художній оповіді досліджували Л. С. Козловська, С. В. Бибик, Ю. І. Зуєнко та інші. Визначальною можна вважати монографію С. Я. Єрмоленко «Фольклор і літературна мова», у якій підкреслено, що пісенний фольклор є постійним джерелом нового змісту, засобом створення нових естетичних цінностей [1, 3].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи тексти пісень у мові романів «Я, Богдан» Павла Загребельного, «Яничари» Романа Іваничука, «Гайдамаки» та «Яса» Юрія Мушкетика, прагнемо дослідити вплив співаного фольклору на творення метафоричних образів, глибоких алегорій, показати його властивість увиразнювати стилістику художньої історичної прози.

Варто зауважити, що у романах про добу козацтва часто з'являється *образ кобзаря*, який виконує ту чи іншу пісню. Народні співці невіддільні від своїх пісень, що забезпечують у текстах психологічну кульмінацію епічної оповіді. Образи кобзарів – це також засіб стилізації історичної епохи. Звертаючись до них, автори художньо-історичних творів настроюються на високий епічний стиль, який далі значною мірою формується під впливом використаних у текстах пісень.

Треба зазначити, що у романі «Я, Богдан» П. Загребельного таку функцію бере на себе ліричний герой. Цього, власне, вимагає і жанр роману – сповідь. Невід'ємним супутником ліричного героя є бандура (*старенька; вербова тридцятиструнна*) або кобза (*старенька батьківська тридцятиструнна*). Співає він, коли бажає осмислити ті чи інші проблеми буття, коли розпочинає велику справу (щоб настроїтися на епічний стиль – складає перший універсал), коли прагне активізувати козацтво: «*Для горіння сердець я б приграв їм на кобзі та заспівав якусь свою пісню*» [2, 374].

Образ кобзаря у романі з'являється, коли розгортання сюжетної лінії спрямовується на оцінку ліричного героя – гетьмана – збоку. При цьому простежується пряма (неметафоризована) згадка про на-

родних співців: «Недарма ж співали кобзарі щоразу про мене» [2, 446].

Як правило, у більшості досліджуваних текстів образ кобзаря (кобзарів) виникає у певній напруженій ситуації, наприклад, перед боєм, походом, після заупокійної служби, коли треба настроїти персонажів і читача на відповідний лад. Творячи портрети народних співців, письменники використовують традиційні, народнопоетичні епітети та порівняння. Особливо виразним є фольклорне порівняння кобзарів із *чорними круками*, що віщують нещастя: «*З тими думками вийшов за січові ворота. Чорними круками під самими чортотлицькими вербами сиділо на довгій колоді троє кобзарів*» [2, 192].

За допомогою епітетів письменники підкреслюють риси, властиві кобзарям: *бували, всюдисущі, проникливі, тонкі, безжальні*. А вплив їх пісень окреслюють дієслова: *прославляти, підбадьорювати, про рокувати, застерігати, виплакувати, нагадувати*, наприклад: «*Вони пророкували, застерігали, намагалися вибити з чубатих голів хміль*» [6, 182]; «*Кобзарі – люди проникливі, тонкі, ще й безжальні*» [6, 572].

Та все ж основну роль у текстах історичних романів про добу козацтва як засобу актуалізації **образної оцінності** виконують рядки давніх народних пісень. Часто це є асоціативний образ, що супроводжує розповідь.

Наприклад, у П. Загребельного це є образ *смерті* та пов'язані з ним асоціації в оповіді (*вічний сон, неfortunний кінець*) та в тексті пісень (*зозуля, біси душу забирають, пекло; мороз, червона калина*). Ліричний герой осмислює смерть козацтва й намагається представити народну пісню як «козацький рай», що увічніть славу полеглих:

Буде й нашим лихом, як зозуля кувала..

Що вона кувала, тому й бути-стати,

Як стануть біси правих і неправих єднати,

Душі забирати, у пекло до купи складати [2, 176].

Із образами червоної калини, зеленого дуба пов'язана легендарність Максима Кривоноса, що вмирає несподівано не як воїн у бою, а закінчує життя через хворобу:

Ой не розвивайся ти, зелений дубе,

Бо завтра мороз буде;

Ой не розвивайся, червона калино,

Бо за тебе, червона калино, не один згине [2, 314].

П. Загребельний прагне й контекстом підготувати включення пісні. Образ смерті в оповіді ліричного героя передається фольклорни-

ми символами *матінка-війна, сира земля, чорні круки, біле тіло*, що продовжують народнопісенні – *осока, могилонька, кінь вороний у ніженьках, орел сизий в голівоньках*, і таким чином «виправдовується» узагальнення: «*Я не знав поразок, а від смертей темніло в очах*» [2, 325].

Трагічною алегорією є пісня про Україну, в якій стан уярмленого народу асоціюється із образом *чайки*, у якої забирають діток-чаєнят то від женців, то від кулика і яка береже їх від Чорного моря. Сам ліричний герой так тлумачить ці символи: «*Отак, пане Самійле, і наша Україна. З одного боку – король, з другого – султан, а з третього – хіба що море Чорне*» [2, 374].

Метафоричний контекст готує читача до сприйняття образу коня як символу влади, сили (*бути на коні!*). Ліричний герой так висловлюється про тягар відповідальності: «*Здавалося мені після трудів кривавих, що вже подолав усіх своїх ворогів, розметав і поницив, і тепер, звільна ширяючи розумом по констеляціях політичних, твердою рукою вестиму човни козацькі до певно захищеної гавані спільно із золотими царськими стругами*.

Озирнувся – од ворогів аж чорно! Страшний тягар гетьманської булави, і часто думав я: чом не поліг десь у чистім полі, чом не зостався навіки під вітрилами у степах, чом не заспівав до коня свого вірного: Не стій, коню, наді мною, Біжи, коню, дорогою, Біжи степом та гаями...» [2, 437].

У іншому контексті згаданий образ коня асоціюється із людською вдачею, позитивні чи негативні риси якої можуть виявлятися у певних ситуаціях. У контексті ці властивості співвіднесені із *чорним, білим та сірим* кольорами: «*І коли б навіть хижа стріла кримчацька летіла на мене, то не вцілила б ніколи, бо як мірилася в коня білого, я опинявся на чорному, а коли поцілювано в коня **вороного**, я опинявся на білому – такий був у мене кінь: з одного боку білий, а з другого вороний, вночі ж **сивий**, як степ:*

Гей, сивий коню, тяжко тобі буде:

Поїдемо разом з вітром,

Попасу не буде» [2, 20].

Народна пісня у П. Загребельного стає засобом саморозкриття ліричного героя, його індивідуальності. Пісня набуває форми внутрішнього монологу, внутрішньої мови персонажа як стилістичного прийому, який допомагає розкрити характер людини, її ставлення до інших, яким опосередковується народнопісенне мовомислення ліричного героя.

Образно-оцінний зв'язок пісні та ідейно-тематичного спрямування тексту в романі «Яничари» Р. Іваничука дещо інший. Тут домінує символ батьківщини, рідної землі, символ віри. Неодноразово згадується Мальві тужлива пісня:

*Ой що ж бо то та за чорний ворон,
Що над морем крякає,
Ой що ж бо то та й за бурлака,
Що всіх бурлак скликає... [3; 17, 20, 83, 183, 184].*

Таке «нав'язування» пісні дає можливість письменникові вплинути на читацьке сприйняття, виразити тему неволі та характер одного із головних персонажів – Мальви – за допомогою активізації асоціативних пісенних образів *чорного ворона, бурлака*, а також *рідних берегів*:

*Розлилися круті бережечки,
Гей, та по роздоллі,
Пожурилися славні козаченьки,
Гей, та у неволі... [3, 238].*

Ю. Мушкетик інакше залучає пісню. У романі «Гайдамаки» журлива пісня співвіднесена зі станом природи. *Дощ, брудні волохаті хмари, мокрі дерева, калюжі, грязюка, кружляння вороння* – це ті опорні лексеми, що асоціативно пов'язані зі смутком. Внутрішньому стану персонажів, зовнішньому опису природи співзвучною стає пісня:

*Чорна хмара наступила,
Став дощик іти.
Благослови, отамане,
Намет нап'ясти [5, 157].*

У романі «Яса» символи *дорога, лоза, молод козак, сивий коник* виразнюють образ степу. Зорові образи, «запропоновані» піснею, доповнюються одоративними («*Степ пахтів торішніми полянами, дроком, волею*»), а також філософськими узагальненнями («*Степ існував для того, щоб доганяти і втікати, заступити справжнє поле, на якому ще виростають пшениці і діти*»):

*Ой там, у степу, при дорозі,
Шумлять-гудуть дрібні лози.
Ой там молод козак блудить,
Під ним сивий коник нудить [6, 115].*

Висновки. Таким чином, тексти пісень, що введені в історичні романи з метою образної оцінності, доповнюють лексико-семантичні, фразеологічні образні структури, об'єднані наскрізними тематичними лініями, виразнюють стилістику текстів фольклорними образами *смерті, України, коня, степу, природи*.

Авторська оповідь служить контекстом для народної пісні, в якому функціонують слова-поняття чи цілі семантичні гнізда, які поглиблюють розуміння того чи іншого образу і відповідного позитивного чи негативного оцінного змісту: «Те, яку саме пісню згадує персонаж, як сприймає її образи, який емоційний відгос з знаходить вона в пам'яті – усе це важливі оцінні чинники для самого автора, отже і для читача» [4, 15].

Очевидно, що запропонована тема є перспективною, адже цікавим видається питання про образну оцінність пісті у текстах історичних романів початку ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
2. Загребельний П. А. Я, Богдан / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1986. – 492 с.
3. Іваничук Р. І. Яничари / Р. І. Іваничук. – К. : Веселка, 1993. – 239 с.
4. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнописенності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – українська мова / Л. С. Козловська. – К., 1994. – 20 с.
5. Мушкетик Ю. М. Гайдамаки / Ю. М. Мушкетик : Твори : у 5-ти т. – К. : Дніпро, 1987. – Т. 1. – С. 109–484.
6. Мушкетик . М. Яса / Ю. М. Мушкетик. – К. : Радянський письменник, 1987. – 597 с.
7. Скрипник Л. Г. Особливості мови і стилю української радянської художньої історичної прози / Л. Г. Скрипник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 104 с.

REFERENCES

1. Yermolenko S. Ya. Folklor i literaturna mova / S. Ya.Yermolenko. – K. : Naukova dumka, 1987. – 245 s.
2. Zahrebelnyi P. A. Ya, Bohdan / P.A. Zahrebelnyi. – K. Dnipro, 1986. – 492 s.
3. Ivanychuk R.I. Yanychary /R.I. Ivanychuk. – K. : Veselka, 1993. – 239 s.
4. Kozlovskaya L.S. Movotvorchist M.Stelmakha v konteksti ukrainskoi narodnopisennosti: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.02 – ukrainska mova / L.S. Kozlovskaya. – K., 1994. – 20 s.
5. Mushketyk Yu. M. Haidamaky / Yu. M. Mushketyk : Tvory: u 5-ty t. – K.: Dnipro, 1987. – T. 1. – S. 109–484.
6. Mushketyk Yu. M. Yasa / Yu. M. Mushketyk. – K. : Radianskyi pismennyk, 1987. – 597 s.
7. Skrypnyk L.H. Osoblyvosti movy i styliu ukrainskoi radianskoi khudozhnoi istorychnoi prozy / L.H. Skrypnyk. – K. : Vyd-vo AN URSR, 1958. – 104 s.